

de rechtsstaat voortkwamen; veel wezenlijker en gevaarlijker waren de levensbeschouwelijke bezwaren, die tegen de rechtsstaat werden ingebracht, zo stelde hij.

Hij wees erop, dat de nationalistische, humanistische levensbeschouwing, die de grondslag van de moderne rechtsstaat vormde, steeds meer onder kritiek kwam te staan vanuit een op irrationele romantisch-mythische gedachtegangen gevestigde ideologie. Hij verklaarde dat uit wat hij noemde de 'verdorring' van de nationalistische staats- en levensbeschouwing. 'Elk bijzonder verschijnsel, elke persoonlijkheid, alles wat tot nu toe als mysterie had gegolden kon in beginsel door wetmatige berekening worden beheerst ... De wereld (was) een logisch-mathematische eenheid.'¹⁹ In de democratie was voor de persoonlijkheid geen plaats meer. 29

Tegen dit materialistische en positivistische wereldbeeld ontstond een irrationalistisch, romantisch verzet, vooral bij de jongere generaties. Aan het begin van de twintigste eeuw kwam op allerlei terreinen van wetenschap en kunst een omslag in neoromantische, irrationele richting. Het optimisme van het rationalistische vooruitgangsgeloof begon plaats te maken voor een meer pessimistisch wereldbeeld. Deze ommekeer van de algemene geestesgesteldheid, door de geschiedfilosoof Rickert in zijn *Die Philosophie des Lebens* (1920) zo 'keurig getekend' volgens het woord van Anema, werd de basis van de nieuwe, fascistische staatsleer.²⁰ Anema wees er vervolgens op dat zowel de filosoof Bergson, één van de hoofdfiguren van het irrationalisme met zijn 'élan vital', de socioloog Pareto met zijn afkeer van de 'pluralistische democratie', als de anarcho-syndicalist Sorel met zijn verheerlijking van mythen en geweld, de bouwstenen hadden geleverd voor het fascisme van Mussolini.

Sinds de Duitse filosoof-historicus Ernst Nolte en zijn Nederlandse volgeling A. A. de Jonge in de jaren zestig in verschillende werken een verklaring voor het fascisme hebben gegeven, die uitging van een crisis in het liberale denken als voornaamste diepere oorzaak, zijn wij vertrouwd geraakt met een dergelijk betoog. Bij een origineel denker, als de Nederlandse dissidente socialist Jacques de Kadt in diens baanbrekende werk *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* (1935) zijn al aanzetten te vinden die in dezelfde richting gaan. Jan Romein, die voor de oorlog als communist nog een geheel door het vulgair-marxisme ingegeven verklaring van het fascisme als contrarevolutie had gegeven,